

Terug naar de oorsprong? (1)

Het begin in de oecumenische orde in historisch perspectief

Enkele jaren terug schreef het Reformatorisch Dagblad¹: ‘Terug naar de bronnen, naar de oorsprong. Dat is het devies van musicoloog dr. Jan van Biezen uit Wassenaar. Een leven lang hield hij zich bezig met tempo en ritme van het kerklied en met de oorspronkelijke klank van historische orgels. “Of het nu gaat om schilderijen, oude orgels of melodieën: ik ben er heilig van overtuigd dat een kunststuk in z’n meest oorspronkelijke vorm, zonder vermindering in later tijd, het mooist is.”’ In deze bijdrage (het eerste van een tweeluik) richt Jan van Biezen (93) zich op het ‘begin van de oecumenische orde van dienst’, dat wat in het Dienstboek van de PKN onder het kopje ‘intrede’ valt. Hij gooit daarbij een steen in de liturgische vijver aangaande de inmiddels als vanzelfsprekend ervaren combinatie ‘kyrie en gloria’.

De Vroege Kerk

In de Vroege Kerk was de orde van de zondagse dienst volgens Justinus Martyr († ca. 166), *Apologia prima* 67, de volgende:

En op de dag die zondag genoemd wordt, wordt een samenkomst gehouden van allen die in steden of op het platteland wonen, en de verhandelingen van de apostelen en de geschriften van de profeten worden gelezen zolang de tijd toelaat. Daarop, als de voorlezer ophoudt, houdt de voorganger een toespraak waarin hij aandringt en oproept tot navolging van deze goede dingen. Daarna staan allen op voor de gebeden. En als [...] wij de gebeden hebben beëindigd, wordt brood gebracht, en wijn en water, en de voorganger doet gebeden en dankzeggingen, al naar gelang zijn vermogen, waarmee het volk instemt door Amen te roepen. Dan vindt de uitdeling plaats aan een ieder en de deelname aan datgene waarover de dankzegging is uitgesproken [...].

Begonnen werd dus met de schriftlezingen.

De Kerk na Constantijn - de Griekse Kerk

Evenals in de Vroege Kerk begon in de Griekse Kerk de zondagse liturgie, nadat de gemeente zich verzameld had, met de schriftlezingen. In de ‘Heilige Liturgie’ van de Oosters orthodoxe Kerk (uit de Griekse Kerk voortgekomen) worden de schriftlezingen echter voorafgegaan door de *Grote Litanie*, drie *antifonen*, de *Kleine Intocht*, het *Trishagion*, de *apolytikia* en het *Kontakion*. De dienst wordt begonnen met de uitroep ‘Gezegend is het Koninkrijk van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest’.

De drie antifonen maakten deel uit van een processie buiten de kerk en zijn pas in de achtste eeuw in de liturgie terecht gekomen. Het Trishagion is waarschijnlijk het overgebleven refrein van een verdwenen antifonale psalm die bij de intocht van de priester werd gezongen:

‘Heilige God, heilige Sterke, heilige Onsterfelijke, ontferm u over ons’ (meerdere malen) en ‘Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige Geest ... Amen’. De apolytikia zijn, zoals de naam aangeeft, wegzendingshymnen, gewijd aan het feest of de heilige van de dag, die van de getijdendiensten te eniger tijd in de Heilige Liturgie zijn terechtgekomen. Het Kontakion, ontstaan in het begin van de zesde eeuw, was een soort poëtische preek, passend bij het karakter van de dag, dat zijn oorspronkelijke functie en omvang reeds lang verloren heeft. De *Grote Litanie* had oorspronkelijk nog dezelfde plaats als de gebeden in de Vroege Kerk, zoals blijkt uit de in de *Apostolische Constituties* uit ca. 380 voorkomende eucharistische

liturgie. Daarna kreeg zij een plaats na het Trishagion. In de dertiende eeuw kreeg zij haar huidige plaats, helemaal aan het begin van de Heilige Liturgie. De voorbeden hebben de vorm: 'Voor ... bidden wij de Heer', met de responsie 'Kyrie eleison'.

De *Kleine Intocht*, de intocht met het evangelieboek, was oorspronkelijk de intocht van de clerus in de kerk. Dit blijkt uit het stille gebed van de priester daarbij: 'Heer onze God, geef dat met onze intocht ook de intocht der heilige engelen geschiede, die samen met ons dienen en uw goedheid verheerlijken.'

De Kerk na Constantijn - de Latijnse Kerk

Net als in de Griekse Kerk vormden ook in de Latijnse Kerk de schriftlezingen aanvankelijk het begin van de zondagse liturgie. Tegenwoordig worden in de 'Mis' van de Rooms-katholieke Kerk (de voortzetting van de Latijnse Kerk) de schriftlezingen echter voorafgegaan door de Introitus (een gezongen antifonale psalm bij het binnenkomen van de priester) een begroeting, het *Kyrie*, het *Gloria* en een kort gebed, de *collecta*.

Het *Kyrie*, dat omstreeks 400 overgenomen werd van de Griekse Kerk, was oorspronkelijk de responsie 'Heer, ontferm U' van het volk bij de verschillende voorbeden van de Grote Litanie. Het gebruik van het *Kyrie* in de Latijnse Kerk is in de loop van de tijd echter sterk veranderd. In een brief van Gregorius de Grote uit ca. 600, *Epistulae* ix 12, lezen we:

Wij zeggen het 'Kyrie eleison' niet zoals het door de Grieken wordt gezegd. De Grieken zeggen het allen samen, maar bij ons wordt het gezegd door de geestelijken en gerespondeerd door het volk; en zo vaak als het wordt gezegd, wordt ook 'Christe eleison' gezegd, wat helemaal niet gezegd wordt bij de Grieken. Verder laten wij bij de dagelijkse missen dat wat gewoonlijk [op zondag] wordt gezegd [d.w.z. de verschillende voorbeden] weg, en zeggen alleen 'Kyrie eleison, Christe eleison'.

In die tijd werden in de Latijnse Kerk op zondag dus nog steeds de verschillende onderdelen van de voorbede beantwoord, echter niet alleen met 'Kyrie eleison' maar ook met 'Christe eleison'. Vervolgens vervielen ook op zondagen de voorbeden zelf. Tenminste vanaf de achtste eeuw werd driemaal 'Kyrie eleison', driemaal 'Christe eleison' en driemaal 'Kyrie eleison' gezongen, in totaal dus negen aanroepingen. Het volk kwam daarbij niet meer aan bod. In de Rooms-katholieke Kerk bleef dit de gewoonte tot het Tweede Vaticaanse Concilie. Sinds 1969 wordt iedere aanroeping slechts eenmaal door de priester, cantor of schola uitgevoerd, terwijl het volk daarop aansluit met een eenmalige herhaling. Het *Kyrie*, dat dus een zelfstandig geworden rudiment was van een ooit aan het begin van de dienst gebeden litanie, wordt sinds het Tweede Vaticaanse Concilie gecombineerd met een schuldbelijdenis. Daarnaast heeft het Tweede Vaticaanse Concilie de uitroep 'Kyrie eleison' ook zijn oorspronkelijke plaats en functie hergeven, namelijk bij de grote voorbede na de preek, waar na iedere bede het volk 'Heer, ontferm U' (of een variant daarvan) zegt.

De vroegste vermeldingen van een liturgisch gebruik van het *Gloria* stammen uit de Oosterse kerk in de vierde eeuw. Het had zijn plaats in het morgengebed. In de Oosters-orthodoxe Kerk heeft het die plaats behouden, de Grote Doxologie vormt daar als het ware de climax van het ochtendofficie (de 'orthros'). Het wordt aangegeven nadat geklonken heeft: 'Eer aan U, die ons het licht hebt doen aanschouwen'. Het is niet bekend, wanneer het *Gloria* in de mis van de Westerse Kerk terecht is gekomen. Waarschijnlijk was dat in de zesde eeuw. Het kreeg zijn vaste plaats direct na het *Kyrie* echter pas in de achtste eeuw.

De Protestantse Kerken

Bij Luther was het begin van de dienst nog sterk verbonden met de gebruikelijke orde in de Rooms-katholieke Kerk. In zijn *Deutsche Messe* van 1526 begint hij met ‘eyn geystlich lied / oder eynen deutschen psalmen’. Dan volgt het Kyrie, ‘drey mal und nicht neun mal’, gevolgd door een kort zondagsgebed. Daarna volgen de schriftlezingen.

Calvijn gaat in zijn *La forme des prières* van 1542 en 1552 wat het begin van de dienst betreft meer een eigen weg. Hij begint met ‘Notre aide soit au Nom de Dieu, qui faict le Ciel et la terre, Amen.’ Vóór de schriftlezingen heeft hij dan eerst nog een ‘confession’ (schuldbelijdenis), ‘quelque Pseaume’ en een gebed. In de Calvinistische Kerk in Nederland werd dit aanvankelijk overgenomen. Met name de schuldbelijdenis aan het begin van de dienst was kenmerkend voor een calvinistische dienst. Veelal kregen ook de Tien Geboden een plaats in dit geheel. Veel werd aan de voorganger overgelaten.

Dit veranderde toen in het begin van de twintigste eeuw de *Liturgische Beweging* ontstond, die aansluiting zocht bij de klassieke liturgieën van de Kerk van alle eeuwen, met name bij de orde van dienst van de Rooms-katholieke Kerk. Bij de gemeenten die zich op die liturgische vernieuwing oriënteren wordt na (soms ook vóór) het ‘Onze hulp is in de Naam van de Heer die hemel en aarde gemaakt heeft’ veelal een Geneefse psalm gezongen. Daarop volgt dan het Kyrie en het Gloria. Deze worden – hoewel dat dus vanuit de historie niet terecht is – beschouwd als nauw op elkaar betrokken. Gewoonlijk worden zij voorafgegaan door de woorden: ‘Laat ons de Heer om ontferming aanroepen voor de nood van de wereld en zijn Naam prijzen (...)’. Echter, het Gloria bevat óók een smeekbede, drievoudig zelfs: ‘O Heer God, Lam van God ... , die de zonden van de wereld wegdraagt, ontferm U over ons’, enz. Het Kyrie laat men gewoonlijk niet op zichzelf staan, zoals bij Luther en in de Rooms-katholieke Kerk van vóór het Tweede Vaticaans Concilie, maar men combineert dit met een afzonderlijk gebed voor de nood van de wereld. Maar in het grote gebed na de preek wordt daar gewoonlijk ook voor gebeden: een onnodige verdubbeling. Ook Calvijn had het op die plaats.

Mijn voorstel zou zijn om het, in letterlijke zin, ‘misplaatste’ Kyrie te laten vervallen – het zou zijn plaats bij de voorbeden kunnen krijgen – en het Gloria voortaan te beschouwen als een facultatief te gebruiken Morgenhymne. Zo komt de nadruk meer te liggen bij de schriftlezingen als eigenlijk begin van de viering, zoals dat in de Vroege Kerk werd gepraktiseerd. Als Gloria zou men dan de oudst bekende, meer consistente vorm, kunnen nemen die te vinden is in de vijfde eeuwse *Codex Alexandrinus*, een Griekse vertaling van de Bijbel. Daar staat het als laatste ‘Ode’ achter de Psalmen onder de titel ‘Morgenhymne’ (of ‘Hymne van de vroege morgen’). Eerder werden in *Muziek & Liturgie* tekst en muziek al eens afgedrukt². De definitieve versie van het lied met zijn begeleidingszetting is op de volgende pagina’s te vinden. Een opname ervan is te horen op mijn website: www.janvanbiezen.nl/gloria.html.

---

¹ ‘Musicoloog dr. Jan van Biezen wil terug naar de oorsprong’, in *Reformatorsch Dagblad*, 24-04-2013, interview van Jaco van der Knijff.

² Zie *Muziek & Liturgie*, jaargang 85 (2016) nr 1 en 2 (ritmische verbeteringen).

Morgenhymne/Gloria

Jan van Biezen, 2019

Eer aan God in den ho - ge en op aar - de vre - de in

men - sen van zijn wel - be - ha - gen. Wij lo - ven U, wij ze - ge - nen U,

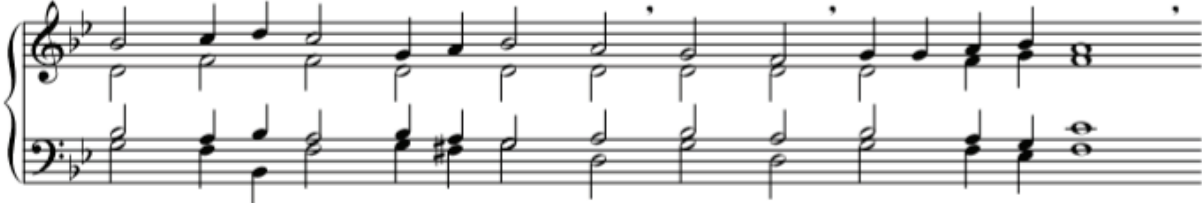
wij aan - bid - den U, wij ver - e - ren U, wij dan - ken U

voor uw gro - te heer - lijk - heid, o Heer, Ko - ning des he - mels,

God, on - ze Va - der al - mach - tig, o Heer, een - ge - bo - ren Zoon,

Je - zus Chris - tus en Gij hei - li - ge Geest. O Heer God,

Lam van God, Zoon van de Va - der, die de zon - den van de we - reld

weg - draagt, ont - ferm U o - ver ons; die de zon - den van de we - reld

weg - draagt, aan - vaard ons ge - bed; die ge - ze - ten zigt ter rech - ter - hand

van de Va - der, ont - ferm U o - ver ons. Want Gij al - leen zigt

hei - lig, Gij al - leen zigt Heer, Je - zus Chris - tus,

tot eer van God de Va - der. A - - men.

